

Csongrád vármegye nemességének és tisztviselőinek társadalomtörténeti vizsgálata 1825 és 1848 között (Historiográfia, módszertan és források)*

Klauzál Gábor Csongrád megyei pályájának rekonstruálása során szükségesnek éreztem a megye nemességének és tisztviselőinek társadalomtörténeti szempontú vizsgálatát. A megye tisztségviselőiről ebben a korszakban nem készült eddig archontológia, és a nemességgel kapcsolatos kutatások is elsikkadtak. A 19. század végén készült megyei monográfia szerzője, habár nagyjából részben levéltári forrásokra támaszkodott, és ezzel egy általános megyetörténetet írt meg, a nemességre vonatkozóan nagyon kevés adatot közölt.

Munkám kezdetén számos problémával szembesültem, amelyek arra késztettek, hogy elsőként feltérképezzem az ország más megyéinek tisztviselőiről és nemesi társadalmáról elvégzett kutatásait, tanulmányozzam azok módszertanát és forrásbázisát. Ez az áttekintés képezi tanulmányom első részét. Ezt követően áttekintem Csongrád megye helytörténeti szakirodalmát, kiemelve azokat, amelyek a nemességgel kapcsolatos kutatás során hasznosíthatóak lehetnek. Tanulmányom végén a Csongrád megyei nemesség vizsgálatával kapcsolatos problémafelvetésekre, és a lehetséges kutatási területek kijelölésére kerül sor.

Megyei archontológiák – Csongrád megye archontológiája és prozopográfiája

A kutatás első részében egy archontológia elkészítésére vállalkoztam. Elsőként tájékozódtam a többi megye archontológiai szakirodalmában. Nem célom az eddigi archontológiai kutatások teljeskörű bemutatása, csak néhány nemrégiben megjelent

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” projekt keretein belül jött létre.

kötetet emelek ki, ezek közös jellemzője, hogy mind lefedi az általam vizsgált korszakot. Jellemzően az 1990-es, 2000-es évektől lendültek fel újra a kutatások. Mindenképpen ki kell emelni Zala megye archontológiáját, amely 1138 és 2000 között tartalmazza a tisztségviselőket, Pest megyéé az 1200-as évektől 2016-ig, Ung megyéé a kezdetektől 1867-ig, Heves megyéé 1681 és 2000, Békés megyéé pedig az 1715–1848 közötti időszakban.¹ Utóbbi már nemcsak a tisztségviselőket sorolja fel, hanem a prozopográfia módszerét alkalmazva az életútjukat is ismerteti.

Az archontológia összeállítása során először az időintervallumot határoztam meg, Klauzál Gábor családi kapcsolata miatt kiterjesztettem ezt a periódust az 1790 és 1848 közti időszakra.² Ezután a vizsgálandó tisztségviselők körét határoztam meg, és csak a fő tisztségviselőkre terjesztettem ki a munkát, a biztosokat és a szegődményeseket nem vontam be a vizsgálat körébe. Így a főispán (főispáni helytartó), alispán, másodalispán, helyettes alispán, fő- és aljegyző, levéltárnok, fő- és alügyész, fő- és aladószedő, számvevő, fizetési táblabíró (2 fő), tiszántúli fő- és alszolgabíró, tiszáninneni fő- és alszolgabíró, középponti szolgabíró és az esküdtek személye lesz ismert a kutatás befejezésével. Az országgyűlési követekre is kiterjesztettem a kutatásokat. A közigazgatási beosztás kisebb módosításait jelen tanulmányban nem érintem, de az archontológia összeállításához feltétlenül szükségesnek tartom a megye közigazgatási beosztásában történt változások ismertetését.

Kutatásaimat megalapozták Palugyay Imre és Zsilinszky Mihály munkái, az utóbbi a megyei jegyzőkönyvek felhasználásával közölt névsorokat a tisztújításokról.³ A Csongrád megyei levéltár segédletének függelékében is találhatóak tisztségviselői névsorok, amelyekben a főispánok, főispáni helytartók, királyi biztosok és az alispánok szerepelnek 1723 és 1950 között. Az általam vizsgált időszakban azonban nem teljesen pontos az alispáni tisztséget betöltők névsora.⁴

A kutatás elsődleges forrásai a Csongrád vármegyei jegyzőkönyvek és iratok, a tisztújításokról készült bejegyzések és az egyes főispáni kinevezések feljegyzései. A jegyzőkönyvek nyelve 1808-ig latin, azt követően magyar. A felsoroltakon kívül az egyes tisztségviselők számára a szolgálati idejükről kiadott bizonyáglevelek is információval szolgálnak az adott személy addigi hivatalviseléséről. A tisztújítások előtt, illetve

¹ Molnár 2000., Schramek 2016. http://mnl.gov.hu/mnl/pml/pest_megye_archontologiaja_a_kezdetektol_2016_ig (Letöltve: 2019. 10. 23.), Gálócsy 2000., A hevesi tisztségviselői életpályák feldolgozása nem terjedt ki a teljes tisztségviselői karra. Bán 2011., Héjja 2002., Héjja 2009. Módszertani szempontból jól használhatóak az utóbbi kötet azon fejezetei, amelyek részletesen felsorolják a korábban megjelent archontológiákat, illetve az a tanulmány, amely a módszertannal foglalkozik. Héjja 2010. <http://www.bekes-archiv.hu/data/files/173062900.pdf> (Letöltve: 2019. 10. 22.) Az általam vizsgált korszak méltóságsorai más megyékben is elkészültek: Farkas 2000/a. 118–124., Farkas 2000/b. 137–157., Farkas 2001: 77–99., Dominkovits 1991/b. 3–18., Ódor 1995: 21–34.

² Klauzál nagybátyja, Babarczy Imre a megye közéletében fontos szerepet játszott, volt főjegyző, alispán és hét alkalommal képviselte a megyét az országgyűléseken. Azért terjesztettem ki az időszakot, hogy Babarczy pályafutását is rekonstruálhassam. Pálmány 2011: 799.

³ Palugyay 1855., Zsilinszky 1898–1900. E munkákon kívül használhatóak még a korabeli tiszti címtárak is.

⁴ Barta–Labádi–Takács 1986: 225–226., 236–241.

a hosszabb ideig fennálló restauráció nélküli időszakokban a tisztviselők gyakran fordultak a főispánhoz, vagy a főispáni helytartóhoz, hogy egy-egy állás betöltéséhez a támogatását kérjék. Kérelmükben vázolták saját, illetve ha már a felmenőik is hivatalviseltek, azoknak is az addigi pályáját. Ilyen levelek és kérelmek maradtak fenn herceg Grassalkovich Antal főispánhoz és gróf Keglevich Gábor főispáni helytartóhoz címezve.⁵

Témám szempontjából fontosnak tartom az 1825 és 1848 közötti tisztviselők személyi adatainak feltárását a prozopográfia módszerének alkalmazásával, mivel az elősegíti a tisztviselők karriervizsgálatát.⁶ Az egyes hivatalviselőkre vonatkozó személyes adatokat (születés/keresztelés, házasságkötés, halálozás) az egyházi anyakönyvek bejegyzései szolgáltatnak. Családjukra, származásukra és hivatali pályájukra vonatkozóan a már felsorolt elsődleges források mellett más kiadványok is segítséget nyújtanak. A genealógiai szakirodalomból hasznosíthatóak Nagy Iván, Kempelen Béla, Barna János és Sümeghy Dezső munkái.⁷ Személyes adatokat találhatunk a megyei szakirodalomban is, Kis Bálint, Szeremlei Sámuel, Czímer Károly és Habermann Gusztáv, valamint Rónay Elemér, Gilicze János és Marosvári Attila által írt művekben.⁸ Emellett Héjja Julianna kutatásait is meg kell említeni.⁹

A tanulmányokra vonatkozó adatokat a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* és a *Felsőoktatási kiadványok* című sorozat megjelent kötetiből, valamint az Országos Levéltárban található ügyvédvizsgálati iratokból gyűjtöttem össze.¹⁰ A hivatalviselő nemesek kutatása ráirányította a figyelmemet a megye nemességének társadalomtörténeti vizsgálatára, és az azzal kapcsolatos problematikákra.

⁵ A Csongrád vármegyei jegyzőkönyvek és iratok a szentesi levéltárban találhatóak (MNL CsML SzL) a IV. A. 3. a. és b. állagban. Keglevich Gábor főispáni helytartóhoz írt kérelmek összesen húsz személytől: MNL CsML SzL IV. A. 3. b. 716/1825. Grassalkovich Antal főispánhoz írt kérelmek sora: MNL OL P 429 II. D. 5. b.

⁶ A prozopográfia hasznosításáról: Héjja 2009: 16–17.

⁷ Nagy 1857–1865., Nagy 1868., Kempelen 1911–1932., Barna–Sümeghy 1998.

⁸ Kis 1992., Szeremlei 1913., Czímer 1929., Habermann 1992., Rónay–Gilicze–Marosvári 2012. Habermann könyvében előfordulnak téves információk is.

⁹ Héjja 2009.

¹⁰ A folyamatban lévő kutatás során eddig feldolgozott kiadványok: Varga 2006., M. Novák 2007. Az ügyvédvizsgálati iratok: MNL OL O 81., Ügyvédi vizsgák jegyzőkönyve: MNL OL O 78., Acta iuratorum. Névjegyzékek: MNL OL O 80.

A megyei nemesség társadalomtörténeti vizsgálata a 19. század első felében

A (megyei) nemesség társadalomtörténeti kutatása az 1980-as, 1990-es évektől lendült fel.¹¹ Ebben nagy szerepet játszottak a Hajnal István Kör által szervezett konferenciák, valamint a Szécsényben megrendezett nemességtörténeti konferenciák.¹² A következőkben igyekszem összefoglalni a reformkori, illetve az azt közvetlenül megelőző időszak megyei nemességtudományának eredményeit, felhasznált forrásainak és módszertanuknak figyelembevételével.

A megyei nemességgel kapcsolatos kutatások módszertani megalapozása tekintetében, illetve az egyes források jelentőségére és felhasználási lehetőségeire vonatkozóan Pálmány Béla, Ódor Imre és Vörös Károly tanulmányait szükséges kiemelni. Pálmány, mint a magyar nemesség társadalmi tagolódását vizsgáló munkacsoport vezetője, adta közre az általuk használt módszertant és kutatási eredményeiket.¹³ Ódor az 1809-es inszurrekciós összeírás forrásértékére és felhasználási lehetőségére hívta fel a kutatók figyelmét.¹⁴ A nemesi összeírások feldolgozásának elvi-módszertani eredményeit, és az elvégzett vizsgálatok tanulságait Vörös Károly foglalta össze.¹⁵

A nemesi összeírások különböző célból készültek, inszurrekciós, a koronázásra és az országgyűlési költségekre vonatkozó iratanyagok is megtalálhatóak köztük. Ezek segítségével lehet rekonstruálni egy-egy megye vagy járás nemességének társadalmi és vagyoni helyzetét egy adott évben, vagy periódusban. Ódor Imre az 1809. évi nemesi összeírás segítségével közölt adatokat a Baranya megyei nemességről. Az összeírás alapján a nemesség létszámát, életkorát, családi körülményeit, területi megoszlását, jogi helyzetét és foglalkozását elemezte.¹⁶ Ezt a forrástípust többen is felhasználták, Ódort megelőzően Kávássy Sándor is, aki a Szatmár megyei összeírást vizsgálva nemcsak annak eredményeit, de az egyes rovatok meghatározását is részletesen ismertette. Tanulmánya végén számos táblázatban szemléltette az összeírás eredményeit.¹⁷

¹¹ A (megyei) nemességgel kapcsolatos kutatásokat áttekinti Pálmány 1997: 40–42., Fónagy 1999: 1141–1144., Szilágyi 2018: 16–17.

¹² A nemességről átfogóan: Vörös 1980. 485–508. A kutatásokat elősegítette az az OTKA kutatócsoport, amely 1991 és 1994 között működött Pálmány Béla vezetésével. Céljuk a magyarországi nemesség társadalmi tagozódásának, valamint az 1790 és 1848 közötti vármegyei vezetésben betöltött szerepüknek a vizsgálata volt. A kutatócsoport célkitűzéseiről, eredményeiről: Pálmány 1997: 42–44. A Hajnal István Kör által szervezett konferenciák közül témánk szempontjából a legfontosabbak a Mágánások, birtokosok, címerlevelek és a Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok című tudományos ülések voltak, amelyek anyagai kötetben is megjelentek: Ódor–Pálmány–Takács 1997., Á. Varga 1987. Az 1980-as szécsényi konferencia előadásai: Szvircsek 1981.

¹³ Pálmány 1997: 37–96. Módszertannal, forrásokkal foglalkozó másik tanulmánya: Pálmány 1984: 37–59.

¹⁴ Ódor 1987: 111–124.

¹⁵ Vörös 1990.

¹⁶ Ódor 1986/a: 26–43.

¹⁷ Kávássy 1985: 605–653.

Munkája azért is fontos, mert Kelet-Magyarország nemességével kapcsolatosan igen kevés szakirodalommal rendelkezünk. Petró Leonárd az 1840-ben, a Nemzeti Színházra tett felajánlások alapján rekonstruálta a Bihar megye érmelléki járásának nemességét ebben az időszakban.¹⁸ A források arra is lehetőséget adnak, hogy egy nagyobb perióduson belül két különböző évben készült összeírás eredményeit is összevegyük. Erre kiváló példát szolgáltatnak Láczy Magdolna kutatásai is, aki Pálmány Béla kutatócsoportjához kapcsolódóan végezte munkáját. Doktori disszertációjában, majd kandidátusi értekezésében a szabolcsi nemesség 18–19. századi társadalomtörténeti vizsgálatát végezte el.¹⁹ Ez utóbbi munkájának alapja két 18. század végi, és két 19. századi, 1844–45-ben és 1847-ben készült összeírás volt.²⁰

Több összeírás felhasználásával átfogó képet lehet adni egy-egy megye nemesi társadalmáról, ahogyan ezt Láczy kutatásai is mutatják. A Szabolcs megyei nemesség vizsgálata mellett hasonló eredménnyel járó munkák születtek Erdmann Gyula, Glósz József, Pálmány Béla, Ódor Imre, Hudi József és Dominkovits Péter által. Erdmann Zemplén megye társadalmát vizsgáló tanulmányában a nemességről az adózók jövedelmi viszonyainak összefüggésében szólt.²¹ Számos táblázatban mutatta be a nemesi birtokokat, azok jövedelem szerinti eloszlását. A nemesség egy részének jövedelemszerkezetét is pontosan meg tudta határozni. Egy másik tanulmányában a megyei összeírások felhasználásának másik jelentőségére mutatott rá, amelyek segítségével nemcsak az egyes nemesi birtokkategóriák jövedelemszerkezete ismerhető meg, hanem lehetőség nyílik arra is, hogy az egyes jövedelemforrások összjövedelmen belüli arányát is érzékeltesse.²² Glósz József Tolna megye nemességét kutatta alaposan. Kandidátusi értekezését *Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében* címmel írta.²³ Értekezésében a Tolna megyei birtokviszonyok alakulásáról, a középbirtokos nemesség számáról, annak tagozódásáról írt. Kutatásai elsősorban a birtokosok gazdasági viszonyaira, hitelügyleteire és a jövedelemviszonyaira irányultak. A fennmaradt családi fondoknak köszönhetően a Tolna megyei nemesség kutatása kiemelkedő eredményeket hozott. A Nógrád megyei nemesi társadalom átrétegződésének vizsgálata során Pálmány az 1809-es inszurrekciós összeírás mellett hasznosította az 1845-ös diétai költségekhez kapcsolódó összeírást is.²⁴ Ódor az általam vizsgált korszak előtt, a francia háborúk korában vizsgálta és rekonstruálta, a különféle inszurrekciós forrásanyagok segítségével, Baranya megye társadalmát.²⁵ Hudi József az 1812-es inszurrekciós összeírás adatait dolgozta fel és vetette össze

¹⁸ Petró 2009: 143–164.

¹⁹ Szabolcs megye politikája és nemesi társadalma (1982). A szabolcsi nemesség társadalmi tagozódása a 19. század első felében (1999).

²⁰ Láczy 2008: 269–280.

²¹ Erdmann 2004: 135–213.

²² Erdmann 1987: 85–97.

²³ Glósz 1991. 2014-ben egy válogatott tanulmánykötete is megjelent korábbi ide vonatkozó munkáiból: Glósz 2014.

²⁴ Pálmány 1985: 3–41.

²⁵ Ódor 1986/b: 133–168.

az 1833-as összeírás adataival.²⁶ Így Veszprém megye 19. század eleji nemességének jövedelem- és birtokviszonyairól szinte teljes képet alkotott.

Dominkovits a Komárom megyei nemesség átfogó vizsgálata kapcsán egy kevésbé kutatott területre hívta fel a figyelmet, arra, hogy nemcsak megyei, hanem regionális keretek között is érdemes a rokoni és birtokkapcsolatokat vizsgálni, mindemellett információkat közöl a nemesség migrációjáról is. Azt állítja, hogy a nyugat-dunántúli megyékben megfigyelhető a Zala–Vas–Sopron (és Veszprém) vonalon egyfajta „regionális” nemesség. Komárom és Fejér megye tekintetében egy külön láncolatról tesz említést.²⁷ A megyéken átívelő térbeli kapcsolatrendszer kutatásának fellendítésére, elősegítésére kiválóan hasznosítható ez a tanulmánya.

Különösen figyelemre méltó Dominkovits Győr megyei jobbágytelken élő nemesekről és az agilisokról írt tanulmánya, mivel a társadalom ezen csoportjainak kutatása elenyésző.²⁸ A jobbágytelken élő nemesek vizsgálata során kitért területi elhelyezkedésükre, vagyoni állapotukra és azokra a konfliktusforrásokra, amelyek mindennapi életüket meghatározták. Fontos forrása volt az 1828-as összeírás, amely a jobbágytelken élő nemesekre is kiterjedt, így lehetőség nyílt arra, hogy összevesse más nemesi összeírásokkal.

A nemesség vagyoni helyzetére vonatkozóan nemcsak az összeírások, hanem a be- és kitáblázási jegyzőkönyvek is fontos információforrásul szolgálnak.²⁹ A korszak hitelügyleteiről több megye tekintetében született tanulmányok. Ungár László átfogóan ismerteti a hitelleletet, majd különféle források felhasználásával betekintést nyújt Baranya, Pest és Borsod megye viszonyaiba.³⁰ Somogy megye esetében Tóth Tibor munkáját szükséges kiemelni, aki a 18. század végi, 19. század eleji kölcsönügyleteket vizsgálta.³¹ Pest és Buda esetében Bácskai Vera, Pest megyéről újabban Somorjai Szabolcs végzett kutatásokat.³² Bihar megye nemességének hitelviszonyairól Varga János írt kiváló tanulmányt.³³ Módszertanában is jól hasznosítható, hiszen részletesen leírja, hogyan állapította meg az adóösszeírásból a nemesek vagyoni helyzetét. Székesfehérvár és Debrecen hitelleletéről Kállay István és Rácz István végzett kutatásokat.³⁴ Glósz József hitelügyi vizsgálatait nagyon jól hasznosította a Tolna megyei nemesség anyagi viszonyainak alapos kutatása során.³⁵

Kutatásom szempontjából fontosak a megyei tisztikarral kapcsolatos társadalomtörténeti vonatkozású vizsgálatok. Ezen a téren Dominkovits Péter, Hudi

²⁶ Hudi 1997: 219–227.

²⁷ Dominkovits 1995/b: 113–124.

²⁸ Dominkovits 1995: 159–179., Dominkovits 1991/a: 79–89.

²⁹ A korszak hitelügyleteiről átfogóan: Grünwald 1927.

³⁰ Ungár 1935: 39–60.

³¹ Tóth 1979.

³² Bácskai 2010: 19–44., Somorjai 2010: 5–18. Somorjai a disszertációját is Pest megyéhez, illetve a hitelügyletekhez kapcsolódóan írta, erre a későbbiekben részletesebben kitérek.

³³ Varga 1958: 11–54.

³⁴ Kállay 1987: 27–46., Rácz 1979: 171–189.

³⁵ Glósz 1992: 44–47.

József, Glósz József és Ódor Imre végzett kutatásokat. Győr vármegye tisztkarát Dominkovits kutatta.³⁶ Tanulmányában a Győr vármegyei hivatalviselő nemesi családok rokoni kapcsolatait, a családok nemességszerzési idejét is vizsgálta.³⁷ A vármegyei hivatalviselők iskoláztatását is feltárta, majd különböző karriertípusokra és pályáívekre hívta fel a figyelmet. Külön elemezte a tisztkar és az uradalmak közötti munkaerő-áramlást. A tanulmány végén találhatjuk Győr vármegye biztosokkal kiegészített tisztkarának archontológiáját 1816 és 1848 között. A szerző alapvető forrásként a Győr vármegyei jegyzőkönyveket, iratokat, a különböző célből készült összeírásokat és a győri királyi jogakadémia iratanyagát jelölte meg. Veszprém megye tisztkarát, politikai elitjét korszakunkban Hudi József kutatta.³⁸ Munkája széleskörű adatgyűjtésen alapul, amelynek forrásai a közgyűlési jegyzőkönyvek, iratok, a hivatalviselő nemesek számára kiadott bizonyáglevelék, nemesi összeírások és anyakönyvi bejegyzések. Megállapította, hogy a megyei tisztkarban a 18–19. században 26 család töltött be vezető szerepet, mindvégig megtartva hivatali státuszát. Glósz József *Társaság és társadalom* című tanulmánya a Tolna megyei befolyásosabb családok, a Bezerédjek, Csapók és Döryek hivatalviseléséről, illetve a szegényebb birtokos nemesség hivatali lehetőségeiről szól. Tanulmányában a családi kapcsolatokat, elsősorban a házassági kapcsolatokat is feltárta. Tolnában a hivatali hierarchia felépítését vizsgálva megállapította, hogy a „*hivatali piramis tükrözi a megye nemesi társadalmának belső szerkezetét, a hierarchia magasabb fokára magasabb státuszú körből rekrutálódtak a tisztségviselők*”, de ellenpéldát is talált.³⁹ Ódor Imre másik fontos kutatási területe a Baranya megyei hivatalviselő elit volt. Tanulmányában a tisztviseleket 1711 és 1813 között tekintette át, és összeállította a korszak archontológiáját is.⁴⁰ Módszertana Dominkovits Péterével állítható párhuzamba, így olvashatunk nála hivatali pályáívekről, családi kapcsolatokról is.

A megyei tisztkar vizsgálata tehát a tisztségviselők hivatali pályájára, pályáívekre és karriervizsgálatokra is lehetőséget ad. Dominkovits itt már említett kutatásain túl, Vas vármegye tisztkarának elemzéséhez is szempontokat fogalmazott meg.⁴¹ Berényiné Kovács Gyöngyi két Pest megyei egyéni hivatali karriert, Szentkirályi Lászlóét és Mórícét vizsgálta, tanulmányában egy archontológiát is közölt.⁴² A megyei hivatali karrier, karriertípusok vizsgálatának újabb módszerét Szijártó M. Istvánnak és Sebők Richárdnak köszönhetjük. A Békés megyei archontológia felhasználásával készült Sebők Richárd elemzése az 1715 és 1848 közötti békési hivatalviselési stratégiákról.⁴³ Munkájában Szijártó M. István módszertanát alkalmazta.⁴⁴ Szijártó a

³⁶ Dominkovits 1991/b: 3–18.

³⁷ Uo. 3–18.

³⁸ Hudi 1987: 99–109., Hudi 1993: 138–143., Hudi 2006: 39–75.

³⁹ Glósz 2002: 372.

⁴⁰ Ódor 1995: 21–34.

⁴¹ Dominkovits 1993: 81–90.

⁴² Berényiné 2009.

⁴³ Sebők 2012: 312–320.

⁴⁴ Szijártó 2010: 445–466. További, a témához kapcsolódó tanulmányai: Szijártó 1998: 107–142., Szijártó

18. századi Somogy megye hivatalviselő elitjét vizsgálta, s célja az volt, hogy tipizálja a megyei hivatali karriereket. Ezt archontológia, illetve a maga által elkészített adatbázis alapján végezte el. Sebők összevetette Szijártó somogyi eredményeit a békésivel, s felhívta a figyelmet arra, hogy milyen lehetőségek vannak ezekben az összehasonlító vizsgálatokban. Úgy gondolom, hogy metodológiai módszerük alkalmazható lesz a Csongrád megyei karriertípusok meghatározásában is.

Számomra különösen fontos a Békés megyei nemesség vizsgálata, mivel több tekintetben hasonlóságot mutat az általam kutatott Csongrád megyei nemességgel. Szilágyi Adrienn doktori disszertációjában és számos tanulmányában foglalkozik a témával.⁴⁵ A disszertáció tartalmazza a Harruckern család birtoklástörténetét is.

A megyébe betelepülő nemesek vizsgálatát egy, a nemességigazoláshoz szükséges bizonyosságleveleken alapuló adatbázis elkészítésével, majd az ebből készített statisztikával végezte el. Az adatbázis elkészítésének módjáról, annak esetleges nehézségeiről részletesen beszámolt. Statisztikai adataiból kitűnik, hogy a legtöbb Békés megyébe érkező nemes a megyét északról határoló szomszédos törvényhatóságokból, illetve a Felvidékről származtak. Vizsgálta a betelepülő nemeseket foglalkozásuk és a letelepedés helye szerint is. A nemességigazolás időpontjai alapján megkülönböztetett két olyan periódust, az 1790 és 1800, valamint az 1826 és 1841 közötti időszakot, amikor ugrásszerűen megnőtt az igazolások száma.

A megyei nemesség vizsgálatakor használta a multipozicionális lokális elit fogalmát, s pontosan tisztázta, hogy mit ért megyei eliten. Kísérletet tett a helyi lokális elit meghatározására 1790 és 1848 között. A nemeseket megyei vagy uradalmi pozíciója, birtokának nagysága és jövedelme szerint kategorizálta. Az így elkészült táblázatot részletesen elemezte. Emellett felhívta a figyelmet a személyes és informális kapcsolatokra is.

A nemességet „csonka” jelzővel illette, egyrészt azért, mert hasonlóan Csongrádhoz, kevés számú nemes élt a megyében, de főként azért, „mert a középbirtokosok szűk és a kisbirtokosok hiányzó rétege mellett leginkább csak a két szélső rétegből, a nagybirtokosok és a kismesek csoportjából rekrutálódott a megye nemessége”.⁴⁶ A nemesség számának megállapításához addig még nem alkalmazott forrástípust, a választói névjegyzékeket használta fel. A nemesség kapcsolatrendszerének feltérképezéséhez a házassági szokásokat is kutatta.

Szilágyi Adrienn kutatásai, annak módszertana, a lokális elit vizsgálata, hasznos lehet a többi dél-alföldi megye nemesi társadalmának kutatásában is.

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy a dunántúli régió mind az archontológiák összeállítása, mind a vármegyei nemesség kutatása tekintetében kimagasló eredményeket mutat. Az itt felsorolt munkák nem feltétlenül a reformkor időszakát fedték le, a kutatók

2014: 1273–1296.

⁴⁵ A disszertáció 2018-ban könyv formában is megjelent: Szilágyi 2018. Lásd még Szilágyi 2011: 66–86., Szilágyi 2016: 335–356., Szilágyi 2017/a: 107–126., Szilágyi 2017/b: 135–156., Szilágyi 2017/c: 88–100.

⁴⁶ Szilágyi 2018: 38.

zömmel tágabb időszakokat, vagy az azt megelőző periódust kutatták, azonban a kutatási eredmények és módszerek miatt hasznosíthatók a reformkori nemesség vizsgálatában is.

A megyei tisztviselőkről szóló publikációk gyakran összekapcsolódnak az archontológiák közreadásával, ahogyan az Győr és Baranya megye esetében történt.⁴⁷ A már elkészült méltóságsorok a megyei nemesség és tisztségviselői kar társadalomtörténeti kutatását segítik elő. A nemesség vizsgálatánál támpont az 1809-es inszurrekciós összeírás, a reformkor idején készült nemesi felajánlások, az 1828-as országos összeírás, a választói névjegyzékek és az egyes családok birtokokkal kapcsolatos fennmaradt iratanyagai. A megyék eltérő forrásadottságai alapvetően meghatározzák a kutatások irányát, azok várható eredményeit.

Csongrád megye nemességének társadalomtörténeti vizsgálata 1825 és 1848 között

A Csongrád megyei nemesség vizsgálatakor kevés szakirodalmi előzményekre támaszkodhatunk, amit a következőkben tekintek át. A megye helytörténeti, megyei és településtörténeti monográfiáinak nagyobb része a 19. század végén, a 20. század első felében született. Jelen tanulmányomban nem törekszem a megyei helytörténetírás teljeskörű bemutatására, azokat a könyveket és tanulmányokat emelem ki, amelyek a nemesség kutatásának szempontjából fontosak lehetnek.

A dualizmus kori történetírás ún. „népies realista” iskolája, többek között Pesty Frigyes, Tagányi Károly kezdeményezte a megyei monográfiasorozatot. A kötetekben a politikai eseménytörténet helyett nagyobb hangsúlyt fektettek a földrajzi, néprajzi, a társadalmi és birtokviszonyok bemutatására.⁴⁸ A vármegyék is felkarolták a vállalkozást, és a 19. század végén sorra alakultak meg azok a helyi történeti egyesületek, amelyek jelentős szerepet töltek be a megye történetének reprezentálásában.

Csongrád megye a millennium méltó megünneplése kapcsán kérte fel korábbi főispánját, Zsilinszky Mihályt a megye történetének hiteles megírására.⁴⁹ Az ún. millenniumi monográfiák sorába tartozik tehát Zsilinszky *Csongrádvármegye története* című, háromkötetes történeti összefoglalója, amelyet a megye 1897 és 1900 között adott ki.⁵⁰ Mályusz Elemér Zsilinszky Mihály történetírói munkásságából leginkább protestáns egyháztörténeti írásait és a Békés megyei Régészeti és

⁴⁷ Dominkovits 1991/b: 3–18., Ódor 1995: 21–34.

⁴⁸ Erős 2012: 25.

⁴⁹ Zsilinszky 1897. Előszó. Zsilinszky 1889 és 1892 között volt Csongrád megye főispánja. Barta–Labádi–Takács. 1986: 225.

⁵⁰ Varga 2014: 180–184.

Művelődéstörténeti Társulat évkönyveinek szerkesztésében végzett munkáját emelte ki.⁵¹ Megyemonográfiájának fogadtatása annak megjelenése után igen kedvező volt.⁵²

Háromkötetes munkájából a kutatás szempontjából a második és harmadik kötet fontos. A második kötetben olvashatunk az 1780 és 1825 közötti időszakról, *II. József és a francia háborúk kora* címmel. A harmadik kötetben az 1825 és 1848 közötti időszakot *A reformok és a küzdelmek kora* cím alatt tárgyalja a szerző. A kötetek állandó témakörei a megyei politikai élet, az egyházi viszonyok, a gazdasági helyzet és a közoktatás. Emellett a közbiztonság, életmód és művelődés is szerepet kap bennük. A megyetörténet felépítése, annak egyes fejezetei a Pesty-féle monográfiatervezetet követik, s nem a későbbi Tagányi-féle új tervezetet.⁵³

A társadalomról *Az úrbéri dolgok* című fejezetben olvashatunk, ahol elsősorban a parasztság helyzetét mutatja be. A megyei nemességről külön csak a második kötet végén van szó a *Csongrádvármegye rendjeinek gondolkodásmódja* című részben, amiből elsősorban a megyei nemesség életmódját ismerhetjük meg.⁵⁴ Emellett a nemességre vonatkozóan elszórtan mindkét kötetben találunk információkat, így például a birtokviszonyokról is. A tisztviselőkről többször közli, hogy mennyi fizetést kapnak, így némileg nyomon követhetők a változások.⁵⁵ Ezek az adatok azért is fontosak, mert előfordulhat, hogy ma már nincsenek meg a levéltári anyagokban. Zsilinszky információit tehát levéltári forrásokból meríti, azonban nem hivatkozva azokat következetesen és folyamatosan. Mindezek ellenére munkája ma is értékes és hasznos a kutatók számára.

A Borovszky Samu szerkesztésében megjelent megyei monográfiásorozat keretén belül Csongrád megyéről nem készült áttekintés. Ennek okáról Borovszky Samu hagyatékának, illetve a monográfiásorozat kiadásával foglalkozó Országos Monográfia Társaság iratanyagának hiányában nem rendelkezünk információkkal.⁵⁶

A 19. század végén és a 20. század elején folytatott nemességkutatások nagyjából kimerültek a genealógiai kutatásokban, családtörténetek írásában. Ekkor jelentek meg zömmel azok a kiadványok is, amelyek az egyes megyék nemességét, nemesi családjait ismertették. Azonban Csongrád megye esetében ilyen kiadvány nem készült.

Az általam vizsgált korszakban készült nemesi összeírásokból egyértelműen az látszik, hogy a megye nemességének számottevő része városokban lakott. Állításom alátámasztására szolgál az a választói névjegyzék, amely 1822-ben a szavazóképes nemességről készült, eszerint a megyében összesen 602 szavazati joggal rendelkező nemes élt, ezek közül Hódmezővásárhelyen 239, Szentesen 125, Szegeden 132, Szegváron pedig 21 nemes lakott, a többiek kisebb falvakban éltek.⁵⁷ Ezért szükséges áttekinteni

⁵¹ Mályusz 1925: 317–319.

⁵² L. 1901: 255–257.

⁵³ Pesty–Fraknói 1872: 412–416., Tagányi 1894: 364–371.

⁵⁴ Zsilinszky 1898: 329–334.

⁵⁵ Uo. 244., 257.

⁵⁶ Varga 2014: 188.

⁵⁷ MNL CsML SzL XV. 41. 235/1822.

azokat a monográfiákat is, amelyek Szegedről, és a két nagyobb számú nemességgel rendelkező mezővárosról szólnak, abból a szempontból, hogy azokban hogyan jelenik meg a nemesség, milyen információkat lehet róluk megtudni. Mindenekelőtt Rácz István munkáját szükséges kiemelni, amely az alföldi városok nemességéről készült összehasonlító jellegű írás.⁵⁸ Rámutat arra, hogy a dél-alföldi szabad királyi városok közül az 1787-es összeírás szerint Szegeden élt a legtöbb nemes az összlakossághoz viszonyítva. Míg Szegeden 2,8% a nemesek aránya, addig Szabadkán 0,9%, Újvidéken 1,1% volt.⁵⁹ A kötetben Szentés és Hódmezővásárhely nemességéről is kapunk információkat. Forrásai a különböző célból készült összeírások voltak. A megyébe érkezett nemesekről, azok számarányairól, népességük növekedéséről ír. Emellett a földbirtoklásról, az egyházi életben való részvételükről és a hadnagyság intézményéről is ír a két mezőváros tekintetében.

Reizner János a város felkérésére írta meg Szeged első olyan monográfiáját, amely korszakunkkal is foglalkozik. Reizner nevéhez köthető a Somogyi könyvtár működésének elindítása és a későbbi Móra Ferenc Múzeum megalapítása is.⁶⁰ Négy kötetben foglalta össze Szeged legrégebbi történetétől az 1879. évi nagy árvízig a város történetét. A kötetek 1899 és 1900 között jelentek meg, tehát a millenniumi monográfiák sorába illeszthetőek. Ahogyan recenzense, Borovszky Samu is rámutatott, a mű nagyobb részt a város újabbkori történetével foglalkozik.⁶¹ A recenzens több kritikával illette a monográfiát, többek között elnagyoltnak és elszórttannak tartotta, de mindezek ellenére is fontos munkának tekintette. Egy másik recenzens azonban meglehetősen pozitívan értékelte a munkát.⁶² Számunkra a 3. kötet lehetne érdekes, a *Hatóság és társadalom* című fejezet rész azonban nem tartalmaz a városi nemesekre vonatkozóan semmilyen lényeges információt.⁶³ A második kötet, amely a korszak eseménytörténetével foglalkozik, sem nyújt információt a városi társadalomról.⁶⁴

1985-ben jelent meg Farkas József szerkesztésében egy újabb várostörténeti monográfiásorozat keretében a Szeged története 2. kötet, amely 1686 és 1849 között tárgyalja a város történetét.⁶⁵ A kötetben Gergely András *A polgárosodó város társadalma* című részben tér ki a nemességre is. Számunkra igen fontos megállapításokat tett, amikor a következőket írja: „A megyei és a helyi, nemesi és nemességet szerzett családok társadalmi összefonódása ugyancsak előrehaladt. A Kárász, Korda, Babarczy családok bent éltek a városban, részt vettek a várospolitikai irányításában, Csongrád megye tisztikarának mintegy egynegyede volt szegedi lakos”.⁶⁶ Emellett bizonyos családi kapcsolatokra, kapcsolatrendszerekre is felhívta a figyelmet. A tisztikarra vonatkozó

⁵⁸ Rácz 1988/a.

⁵⁹ Rácz 1988/a: 97.

⁶⁰ Gyuris 1999: 5–6.

⁶¹ Borovszky 1900: 629.

⁶² G. A. 1900: 93–94.

⁶³ Reizner 1899/a.

⁶⁴ Reizner 1899/b.

⁶⁵ Farkas 1985.

⁶⁶ Farkas 1985: 511.

megállapítása figyelemre méltó, azonban érdemes ezt a későbbi kutatások során megvizsgálni, és pontos számadatokkal alátámasztani. Kiemelten fontos téma Szeged mint szabad királyi város és a vármegye kapcsolatának vizsgálata.⁶⁷ A kötet recenzense, Rácz István pozitívan értékelte a művet, témánkhoz kapcsolódóan kiemelte, hogy a kötetben a „városlakó nemesek ügye is a kevésbé megvilágított problémák közé tartozik (...) amennyiben lemondanánk a városlakó nemesek kérdéskörének a behatóbb vizsgálatától, a polgárság egyik összetevőjének az elemét hagynánk figyelmen kívül”.⁶⁸

Marjanucz László szerint „a város nemesi jogállású lakói igazából akkor lennének érdekesek, ha ismernénk a „polgári” foglalkozásmódjukat is”.⁶⁹ Megállapította, hogy az alsóbb nemesség számára vonzó lehetőség volt a városi polgárjoghoz jutás, a város vezetése különféle megfontolásokból megadta a polgárjogot a folyamodó nemeseknek. Marjanucz szerint a város társadalomtörténetének különleges jellegét adják ugyan a betelepült nemesek, de sajátosságát a városrészi elkülönülések és az ebből fakadó sajátos szociális, gazdasági jellegzetességek nyújtják.⁷⁰ Megállapításai érzékeltetik azt is, hogy miért nem foglalkoznak a kutatók annyira Szeged nemesi társadalmával.

Szeremlei Császár Sámuel, Hódmezővásárhely lelkipásztorát 1885-ben kérte fel a város vezetése, hogy írja meg a városuk monográfiáját.⁷¹ Ötötetes munkája kivívta a szakma megbecsülését, R. Várkonyi Ágnes szerint műve a mezővárosok monográfiái közül kiemelkedik, történetiszemléletét pozitívista jelzővel illette. Mályusz Elemér pedig a hazai társadalomtörténeti kutatások megindítójának tartotta a szerzőt.⁷²

Az öt kötet közül számunkra a harmadik és ötödik kötet fontos. A harmadik kötet *A leigáztatás kora (1526–1848)* alcímet kapta, amely kronologikusan ismerteti a várossal kapcsolatos történeti eseményeket, fejezetenként 10-15 évenkénti beosztásban.⁷³ A helyi eseményeket csak annyiban kapcsolja össze az országosakkal, amennyiben az a megértéshez szükséges. Rendre megmarad a megyei, de leginkább a mezővárosi keretnél. Az ötödik kötet *A közmívelődés története II. (1526–1848)* alcímet kapta, amely a város vagyonával és jövedelmével, a közterhekkkel, az oktatással és az egyházi élettel foglalkozik.⁷⁴ A munka egyik legértékesebb részei az a városi, urasági és tiszti névsor, amely közli az 1455 és 1848 között hivatalt viselt személyek listáját. A lakosok családi és történeti jegyzékébe nemcsak a nemeseket vette fel, hanem mindenkit, akiről adatokat talált a levéltári és egyházi anyagban. A felsorolt személyek zömmel a 19. században éltek, leírja, hogy honnan származtak, hol laktak, tájékoztat a családi helyzetükről és a foglalkozásukról. Végül nem elhanyagolható a közzétett birtoklás

⁶⁷ Farkas 1985: 524–528. További kutatások szükségesek Szeged és a vármegye kapcsolatának feltárásához, valamint más vármegyék és az ott található szabad királyi városok helyzetével való összevetéshez.

⁶⁸ Rácz 1988/b: 488.

⁶⁹ Marjanucz 1999: 13.

⁷⁰ Marjanucz 1999: 14., Marjanucz 1998: 216–217.

⁷¹ R. Várkonyi 1974: 915.

⁷² R. Várkonyi 1974: 915., 923., 925., 929. Szeremleiről lásd még Szigeti 1984: 17–22., Kovács–Presztóczi 2013: 7–51.

⁷³ Szeremlei 1907.

⁷⁴ Szeremlei 1913.

történet sem. E három fejezet nagy segítséget nyújt nemcsak a városi, hanem a megyei nemességkutatáshoz is. Az abban előforduló esetleges tévedések ellenére is a mai kutatók számára is alapvető munka.

Szeremlei akadémiai székfoglaló értekezését is a témánkhöz kapcsolódóan tartotta *Hód-Mező-Vásárhely újabbkori lakossága eredetéről és szaporodásáról* címmel. Előadásában kiemelte, hogy a nemesek az 1700-as évek második felében, amikor betelepedtek a városba, inkább elhallgatták nemességüket, mivel a város a nemesség kirekesztésére törekedett. „*Voltak köztők nemesek is, kik azonban kiváltságos származásukat jobbra elhallgatták s mivel mindannyian szegények voltak, hogy megélhessenek, jobbágyföldeket fogtak fel s az azok után szokásos szolgáltatásokat teljesítették*”.⁷⁵ Ezt alátámasztja azzal, hogy 1767-ben mindössze három nemes családot írtak itt össze. Ez teljesen azonos Szilágyi Adrienn megállapításával, aki szintén kiemelte, hogy a Békés megyébe érkező armalista nemesek egy része eltitkolta származását azért, hogy földet kaphasson.⁷⁶ Szeremlei a nemesség eredetével kapcsolatban harminc családnál végzett kutatásokat, részletesen felsorolja, hogy a családok melyik megyéből érkeztek.⁷⁷ Munkájában a 17. századtól kezdve végigköveti a városi lakosok családneveinek változását, a családok számának változásával együtt. Kutatásunk szempontjából különösen fontosak ezek az adatok.

A városi tanács kezdeményezésére indult meg egy újabb, immár többszerzős városmonográfia elkészítése, amelynek első kötete 1984-ben jelent meg.⁷⁸ *A feudalizmus utolsó évszázada (1753–1848)* című fejezet nemesi társadalomra utaló részében főként népszámlálási adatokra és Szeremlei munkájára hivatkoznak. Témánk szempontjából kiemelendő ebből a kötetből Herczeg Mihálynak a Károlyi uradalom kialakulásáról szóló írása.

Szentes első monográfiáját Sima László helytörténész és lapszerkesztő írta meg, munkájának csak az első kötete jelent meg, a második kéziratban maradt.⁷⁹ Az első kötetből a harmadik egység, *Az urbárium behozatalától az örökváltsági pótszerződés megkötéséig (1775–1837)* foglalkozik az általam vizsgált korszakkal. Sima számára a legfontosabb az örökváltsági szerződés megkötéséhez vezető út, a város reformkori történetében is erre helyezi a hangsúlyt. Művében alig szól a nemességről, annál többet a cselédségről és a jobbágyságról. A szentesi elöljáróság tagjairól pontos információkat közöl, a városi tisztújítások rendre szerepelnek a könyvben. A levéltári anyagokon kívül Kis Bálint és Zsilinszky Mihály munkáiból dolgozott.

1928-ban jelent meg Nagy Imre nyugalmazott főjegyző szerkesztésében egy újabb várostörténeti kötet a Magyar városok monográfiája sorozat keretében.⁸⁰ A kötet (és

⁷⁵ Szeremlei 1909: 16.

⁷⁶ Szilágyi 2018: 276.

⁷⁷ Szeremlei 1909: 16., 26–27.

⁷⁸ Szigeti 1984.

⁷⁹ Kruzslíc 1984: 17–32.; Sima 1914. A kéziratban maradt kötet digitalizált változata: Sima 1913. <http://ekonyvtar.vksz.hu/?docId=4378> (Letöltve: 2019. 11. 02.)

⁸⁰ Nagy 1928.

maga a sorozat is) igen vegyes fogadtatásban részesült, Szabó Ferenc a pozitívumait emelte ki, míg Fekete Nagy Antal éles kritikával illette.⁸¹ A munkában a nemesi társadalomról nem írtak, viszont hasonlóan Simához, abban is az örökváltsági szerződés áll a központban.

Az ismertetett helytörténeti munkákban kevés információt találtam a saját kutatásaimhoz. Az 1980-as 1990-es éveket követő nemességkutatások sem igazán érintették a Csongrád megyei nemességet, azok eredményei inkább módszertanilag és az összehasonlítás szempontjából hasznosíthatók.

Problémafelvetések, lehetséges kutatási területek

Az első felmerült probléma a nemesség létszámának meghatározásában rejlik. Ehhez kiindulópontként a korabeli statisztikus, Fényes Elek és Palugyay Imre adatait használtam fel. Fényes 1839-es munkájában az első magyarországi népszámlálás alapján Csongrád megyében 850 nemest regisztrált.⁸² Összevetve ezt Dányi Dezső és Dávid Zoltán adatközlésével, lényeges különbség fedezhető fel, mivel az utóbbi csak 618 nemes személyt említ.⁸³ Fényes 1847-es munkájában 4760 nemest rögzít, Palugyay ugyanebben az évben megjelent kötetében 1628-ra teszi a nemesek számát.⁸⁴

A számadatok nagyon ellentmondásosak, és nem könnyítik meg a kutatók helyzetét. Fényes népességre vonatkozó adatait az egyházi sematizmusokból, névtárakból vette, de Palugyayról nem tudjuk, hogy miből állapította meg a népesség és a nemesség számát.⁸⁵ A korszakból fennmaradt összeírások sem segítenek, hiszen más és más célból készültek, így nem tartalmazzák a teljes nemesség létszámát. Azonban viszonyítási pontként, tendenciák megállapításához felhasználhatóak. A megyében maradt fenn összeírás a szavazóképes nemesekről, a koronázási felajánlásról, az országgyűlési költségek viseléséről és a Nemzeti Színházra történő felajánlásról. Ezek közül teljes az 1822-es szavazati joggal rendelkezők, az 1827–28-as koronázási felajánlás, az 1839-es és az 1843-as országgyűlési költségekről szóló összeírás, míg a többi csak töredékes.⁸⁶

Eddigi kutatásom alapján úgy vélem, hogy sem Fényes, sem Palugyay nemességre vonatkozó adatai nem teljesen helytállóak. Az 1822-es szavazóképes nemeseket tartalmazó összeírás 602 személyt, az 1843-as országgyűlési költségeket viselő nemesek összeírása 876 főt tartalmaz. Ugyanakkor az 1846-os tisztújításon összesen

⁸¹ Szabó 2008/a: 378–379., Fekete Nagy 1929: 173–175.

⁸² Fényes 1839: 161.

⁸³ Dányi–Dávid 1960: 24–25.

⁸⁴ Fényes 1847: 420., Palugyay 1847: 146. Fényes az 1846-os adatokat használta fel ehhez a munkájához.

⁸⁵ Benda 1981: 369–372.

⁸⁶ MNL CsML SzL XV. 41. 235/1822., 250/1828., 418/1839., 442/1843. Az 1822-es összeírás alig pár évvel keletkezett az általam vizsgált periódus kezdete előtt, így hasznosítható a kutatásban.

1231 szavazat érkezett az alispánjelöltekre.⁸⁷ Ezek a számadatok ugyan eltérő jellegű összeírásokból, illetve egy tisztújítási voksolásból származnak, azonban arra alkalmasak, hogy alátámasszák Fényes és Palugyay adatainak pontatlanságát. A közölt adatokból is látható, hogy a nemesség létszáma a reformkorban megnőtt, a számszerű adatokat azonban még pontosítani kell.

A dél-alföldi megyék 18–19. századi nemességének kutatásánál mindig felmerül az a kérdés, hogy a török hódoltság után a nemesek honnan és mikor érkeztek ide. A szomszédos Békés megye esetében Szilágyi Adrienn már elvégezte a kutatásokat, azokról statisztikai táblázatokat készített.⁸⁸ Módszertana alkalmas a csongrádi nemesség vizsgálatára is, ezáltal a két megye adatait össze is lehet vetni.

Csongrádban 1723-tól maradtak fent nemesi iratanyagok, amelyek a nemességigazoláskor bemutatott okmányokat, nemesi okleveleket, anyakönyvi kivonatokat és esetenként családfákat tartalmaznak, valamint nemesi perekkel kapcsolatos okiratokat 1848-ig. Három nemesi album is készült, az első 1723 és 1810, a második 1790 és 1823, a harmadik 1829 és 1848 között (illetőleg egészen 1920-ig) tartalmazza a nemességigazolások időpontjait.⁸⁹ A harmadik album a címe ellenére tartalmazza az 1823 és 1829 közötti igazolásokat is. Az egyes családok minden olyan tagja szerepel bennük, akik valamikor igazolták magukat, így egy-egy család igazolásai akár több generáción keresztül is követhetők. Ez ugyanakkor kicsit problematikusá teszi a kutatást, mivel nehezen lehet egy-egy népszerűbb családnév esetén végigkövetni az igazolásokat. Ezt a problémát a fennmaradt nemesi okiratok segítségével, vagy családfakutatással lehet megoldani. A kutatás során a három album adatainak összegzésével fény derülhet a csongrádi nemesség összetételére, megtudhatjuk, melyek voltak azok az időszakok, amikor többen igazolták magukat, de mindenekelőtt kiderül, hogy mely megyékből érkeztek. Azt már most is ki lehet jelenteni, hogy az északi, felvidéki megyékből érkezett a legtöbb nemes a megyébe.

Másik fontos feladat annak meghatározása, hogy a megyén belül hol laktak a nemesek, és milyen volt a vagyoni helyzetük. Az első felvetéshez a különböző célból készült, itt már említett összeírások lehetnek a kutató segítségére. A nemeseket ugyanis ott jegyezték fel, ahol laktak, vagy ahol a birtokuk volt. Eddig még azzal nem találkoztam, hogy egy nemest több településen is összeírtak volna. A tisztviselőknél többször előfordult, hogy áthelyezték őket az egyik járásból a másikba. A megyei nemesség vagyoni helyzetéről a különböző célból készült összeírások, különösen az adóösszeírások segítségével lehet képet alkotni. Az 1809-es subsidionális iratok mellett az 1810-es évek elején készült

⁸⁷ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 197/1846.

⁸⁸ Szilágyi 2018: 39–56., 313–315. Emellett Szabó Ferenc Csanád, Békés és Temes vármegye tekintetében vizsgálta a felvidéki nemesség 18. századi migrációját, tanulmányában Csongrád megyei vonatkozásokkal. Szabó 2008/b: 37–41.

⁸⁹ MNL CsML SzL IV. A. 1. e., MNL CsML SzL IV. A. 3. f. Külön kötetben egy betűrendes mutató is rendelkezésre áll, amely az 1700-as évek második felétől az 1920-as évekig tartalmazza az igazolásokat időpontjait.

összeírások is rendelkezésre állnak, a későbbi időszakról a töredékesen fennmaradt adószedői könyvek nyújtanak információkat.⁹⁰

A forrásadottságok miatt leginkább a hódmezővásárhelyi nemességről lehet komplex, átfogó kutatást végezni. A helyi szavazóképes nemesek összeírásainál utcaszinten vannak felsorolva a személyek, ez lehetőséget ad további mikroszintű, térbeli vizsgálatokra is. Az 1843-ban készült hódmezővásárhelyi kerületi választói jegyzék összevethető az ugyanabban az évben készült országgyűlési költségekre vonatkozó lista hódmezővásárhelyi nemeseket felsoroló részével.⁹¹ Így, amennyiben sikerül az utóbbi lista személyeit egyértelműen azonosítani az utcaszintű névjegyzékben szereplőkkel, megtudhatjuk, hogy a város melyik részében éltek a módosabb nemesek, és melyik részében a szegényebbek. Ehhez az adószedői iratok adóösszeírási könyvei is újabb adatokkal szolgálhatnak.⁹² Ha mindezt kiegészítjük a nemesek családjaira, családi kapcsolataira vonatkozó anyakönyvi kutatásokkal, az eredmény még számottevőbb lehet. A hódmezővásárhelyi levéltárban további forrásanyagot is felhasználhat a kutató a nemesség vagyoni helyzetének vizsgálatához: az adásvételi szerződések anyagai 1836-tól, a becslő jegyzőkönyvek 1794-től maradtak fenn. Az 1813-as subsidiummal kapcsolatos összeírás a mezőváros nemességének vagyoni helyzetére vonatkozóan szintén fontos forrás lehet.⁹³ Meglehetősen nagyszámú végrendelet maradt fenn a város levéltárában, ezek is sok hasznos információt szolgáltatnak a lakosok társadalmi, vagyoni helyzetéről.⁹⁴ Mivel a mezőváros nemességének létszáma a megyében igen jelentős volt, ezért fontos eredményekkel szolgálhat egy átfogó társadalomtörténeti kutatás.

Egy-egy család anyagi helyzetéről kevés adat maradt, az árvaszéki iratok tartalmazznak erre vonatkozó információkat, abban 1826-tól vannak feljegyzések és mutatók.⁹⁵ A megye egyik meghatározó családja, a Kárász család vagyoni helyzetéről több információt is össze lehet gyűjteni. Rendelkezésre állnak Kárász Benjámintól származó számadásai, de vagyonáról is készült összeírás, s fennmaradt Kárász Benjámintól származó végrendelete is.⁹⁶ Az egyes családok vagyoni helyzetéről további információt adhatnak a hitelügyleteket regisztráló ki- és betáblázási jegyzőkönyvek.⁹⁷ Somorjai Szabolcs doktori disszertációjában Csongrád megyében is vizsgálta az adósok és a hitelezők viszonyát, szerepét, táblázatokban összesítette a főbb hitelezőket és az adósokat.⁹⁸ A csongrádi betáblázások közül leginkább a tisztviselőkre vonatkozó bejegyzések lehetnek fontosak.

⁹⁰ MNL CsML SzL IV. A. 12. a., d.

⁹¹ MNL CsML SzL XV. 41. 438/1843., 442/1843.

⁹² MNL CsML HL IV. A. 1002.

⁹³ MNL CsML HL IV. A. 1001. e., h., o.

⁹⁴ MNL CsML HL IV. A. 1001. g. A végrendeletekről: Tárkány Szűcs 1961.

⁹⁵ MNL CsML SzL IV. A. 4.

⁹⁶ Gyámsági számadások: MNL CsML SzL IV. A. 4. 13. d., illetve MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 1580/1841, 1658/1841., 1843/1841., 1961/1841., MNL CsML SzL IV. A. 3. i. 1. d. Kárász István végrendelete (1815)

⁹⁷ MNL CsML SzL IV. A. 3. k.

⁹⁸ Somorjai 2014. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/somorjaiszabolcs/diss.pdf> (Letöltve: 2019. 11. 05.). A

A megye birtokviszonyainak és a nemesség birtokainak kutatása egy újabb problematikus terület. Korszakunkban a megye legnagyobb birtokosa a gróf Károlyi család volt, kisebb-nagyobb birtokai voltak a Pallavicini és a Keglevich családnak, a magyar kamarának, a váci püspökségnek, Szegednek és a Kárász családnak.⁹⁹ A felsorolt családok közül a Károlyiak birtoklástörténete a legjobban feldolgozott, és nekik van a legnagyobb iratanyaguk az Országos Levéltárban.¹⁰⁰ A többi család birtoklástörténetének feltárása problematikus a kevés forrás miatt.¹⁰¹ Sem a Pallavicini, sem a Keglevich családnak nincs olyan levéltári anyaga, amely a birtoklástörténethez jelentős segítséget nyújthatna.

A megyei nemesség birtokairól nagyon kevés információval rendelkezünk. Feltételezésünk szerint nagyobb részük a Károlyi-uradalomban haszonbéres földeken gazdálkodott, saját földtulajdonnal nem, vagy alig rendelkezett. A Károlyi-levéltár birtokokkal kapcsolatos iratanyagának átfogó kutatása lenne szükséges ahhoz, hogy ezt pontosan lássuk. A kevés földtulajdonról árulkodnak a tisztviselei kar tagjai által 1791-ben és 1818-ban a főispánhoz írt kérelmek, amelyekben azért kérnek támogatást, hogy a kamarai birtokokból földet kapjanak.¹⁰² Az 1818-as kérelem hátterében az a helytartótanácsi rendelet lehetett, ami szerint csak megyebeli birtokosok viselhettek hivalt.¹⁰³ Sajnos a megye nemes családjainak nem maradt fent semmilyen iratanyaga a korszakból, kivételt képez a Kárász család, amelynek iratanyaga az Országos Levéltárban található.¹⁰⁴ Így családi, személyi fondokból semmilyen információt nem kaphatunk a nemesekről, más megyék forrásadottságai e téren sokkal kedvezőbbek. A tisztviselek birtokviszonyainak kutatása során fény derülhet a Károlyi családdal való kapcsolatukra, amely akár meghatározó is lehet a megyei életben betöltött szerepüket illetően.

Összegzés

A megyei nemességre vonatkozó társadalomtörténeti kutatásokat alapvetően meghatározza az adott megye forrásadottsága, az archontológiák megléte és a szakirodalmi háttér. Csongrád megye esetében a megye nemességét kutató nem

Harruckern-örökösökre vonatkozóan: Somorjai–Szilágyi 2018: 161–183.

⁹⁹ Zsilinszky 1898: 297–300., MNL CsML SzL XV. 41. 250/1828.

¹⁰⁰ Éble 1911., MNL OL P 392, 394, 397.; A csongrádi uradalomról: Góg 1984: 128–163. A dél-alföldi Károlyi uradalom gazdálkodásáról: Hanzó 1960.

¹⁰¹ A Pallavicini család mindszent-allyői uradalmáról: Reizner 1895: 321–338., Juhász 1984: 253–261.

¹⁰² Zsilinszky 1898: 243–244. A megye levele Pallavicini főispánhoz az 1818. március 9-i közgyűlésről: MNL OL P 429 II. D. 5. b.

¹⁰³ MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 257/1818.

¹⁰⁴ MNL OL P 348–358. A Kárász család levéltárából csak azt a részt emelem ki, amely a korszakunkhoz kapcsolódik.

támaszkodhat korábbi megyei kutatásokra, ezért célszerű volt a többi megye módszertanát, szakirodalmát áttekinteni. A megyei forrásadottságok, lehetséges kutatási területek felvázolásával a kutatók jövőbeli munkáját könnyíthetjük meg. A majdan elkészülő társadalomtörténeti áttekintés a dél-alföldi régió korabeli nemességének jobb megismeréséhez járulhat hozzá.

Hivatkozott források

MNL Országos Levéltár

- O 78 Protocolla neo-censuratorum advocatorum. (Ügyvédi vizsgák jegyzőkönyve)
- O 80 Acta iuratorum. Névjegyzékek.
- O 81 Ügyvédvizsgálati iratok.
- P 348–358 Kárász család levéltára.
- P 392 Károlyi család nemzetségi levéltára, törzsanyag, 1527–1809.
- P 394 Károlyi család nemzetségi levéltára, birtokokkal kapcsolatos iratok, 1801–1862.
- P 397 Károlyi család nemzetségi levéltára, acta oeconomica, 1590–1882.
- P 429 II. D. 5. b. Grassalkovich III. Antal Csongrád megyei főispáni működésével kapcsolatos iratok, Csongrád megye egyes iratai, 1808–1828.

MNL Csongrád-Csanád Megyei Levéltár, Hódmezővásárhely

- IV. A. 1001. e. Hódmezővásárhely város tanácsának iratai, adásvételi szerződések jegyzőkönyvei, 1836–1849.
- IV. A. 1001. g. Hódmezővásárhely város tanácsának iratai, végrendeletek, 1730–1849.
- IV. A. 1001. h. Hódmezővásárhely város tanácsának iratai, becsű jegyzőkönyvek, 1794–1849.
- IV. A. 1001. o. Hódmezővásárhely város tanácsának iratai, hadi felajánlások, segedelmek (subsidium), 1760–1815.
- IV. A. 1002. Hódmezővásárhely város adószedőjének iratai, 1836–1849 (–1850).

MNL Csongrád-Csanád Megyei Levéltár, Szentes

- IV. A. 1. e. Csongrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai, nemességi iratok, 1723–1810.
- IV. A. 3. a. Csongrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai, köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek, 1770–1848.
- IV. A. 3. b. Csongrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai, köz- és kisgyűlési iratok, 1790–1848.
- IV. A. 3. f. Csongrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai, nemességi iratok, 1790–1848/1920.
- IV. A. 3. i. Csongrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai, végrendeletek, 1814–1878.
- IV. A. 3. k. Csongrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai, be- és kitáblázások, váltóóvások, 1800–1850.
- IV. A. 4. Csongrád vármegye árvaszékének (nemesi árvákra ügyelő küldöttségének iratai), 1677–1849/1850.
- IV. A. 12. a. Csongrád vármegye adószedőjének iratai, adószedői iratok, 1720–1848.
- IV. A. 12. d. Csongrád vármegye adószedőjének iratai, subsidionális iratok, 1720–1848.
- XV. 41. Feudális kori conscriptiok (összeírások) levéltári gyűjteménye, 1715–1849.

Hivatkozott szakirodalom

- Á. Varga László (szerk.) 1987: Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. (Rendi társadalom – polgári társadalom 1.) Salgótarján.
- Barna János – Sümeghy Dezső 1998: Nemes családok Csanád vármegyében. Budapest.
- Barta László – Labádi Lajos – Takács Edit 1986: Csongrád Megye Levéltára 1723–1950. Szentes.
- Bácskai Vera 2010: Hitelviszonyok Pesten és Budán a 19. század első felében. Aetas (25.) 2. 19–44.
- Bán Péter (szerk.) 2011: Heves megye történeti archontológiája (1681–) 1687–2000. Eger.
- Benda Gyula 1981: Fényes Elek forrásai. Agrártörténeti Szemle (23.) 3–4. 365–380.

- Berényiné Kovács Gyöngyi 2009: Pest megyei köznemesi hivatali karrier a reformkorban. Szentkirályi László és Szentkirályi Móric tisztségei Pest-Pilis-Solt vármegye tisztkarában. A Pest Megyei Levéltár 2009. november 26-ai tudományos ülésén elhangzott előadás szerkesztett és adattárral kiegészített változata.
<https://docplayer.hu/15525462-Pest-pilis-solt-varmegye-nemessege-az-arisztokracia.html>
- Borovszky Samu 1900: Szeged története. Írta Reizner János. Századok (34.) 7. 628–649.
- Czímer Károly 1929: A Szeged-Belvárosi kaszinó százéves története (1829–1929). Szeged.
- Dányi Dezső – Dávid Zoltán 1960: Az első magyarországi népszámlálás 1784–1787. Budapest.
- Dominkovits Péter 1991/a: Adatok a Győr megyei agilisek XIX. századi történetéhez (1800–1848). In: Dávid Lajos (szerk.): Arrabona – Múzeumi közlemények 26–30. Győr, 79–89.
- Dominkovits Péter 1991/b: Hivatalviselő nemesek, hivatali pályák Győr vármegye tisztkarában 1816–1848. Levéltári Szemle (41.) 1. 3–18.
- Dominkovits Péter 1993: Egy Vas megyei tisztségviselő a XIX. század első feléből. Adatok Kisfaludy János életútjához, szempontok a vármegyei tisztkar analitikus elemzéséhez. Vasi Szemle (47.) 1. 81–90.
- Dominkovits Péter 1995/a: Marginális helyzetben. Jobbágytelken ülő nemesek Győr megyében, a XIX. század első felében. In: Domonkos Ottó (szerk.): Arrabona – Múzeumi közlemények 34. Győr. 159–197.
- Dominkovits Péter 1995/b: Adatok Komárom vármegye nemesi társadalmához és annak térbeli kapcsolataihoz (XVIII–XIX. században). Limes (8.) 1–2. 113–124.
- Erdmann Gyula 1987: A Zemplén megyei nemesség tagozódása, jövedelmi viszonyai a 19. sz. első felében. In: Á. Varga László (szerk.): Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. (Rendi társadalom – polgári társadalom 1.) Salgótarján. 85–97.
- Erdmann Gyula 2004: Zemplén megye társadalmi a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. In: Erdész Ádám – Á. Varga Gyula (szerk.): Történelem és levéltár. Válogatás Erdmann Gyula írásaiból. Gyula. 135–213.
- Erős Vilmos 2012: A magyar történetírás a dualizmus korában. Valóság (55.) 2. 22–40.
- Éble Gábor 1911: A Nagykárolyi Gróf Károly család összes jószágainak birtoklási története I–II. Budapest.
- Farkas Gábor 2000/a: A nemesi Fejér vármegye alispánjai, 1692–1849. Archontológiai összeállítás. Turul (73.) 3–4. 118–124.

- Farkas Gábor 2000/b: Fejér vármegyei történeti archontológia I. In: Fitz Jenő – Török Gyula (szerk.): Alba Regia, Annales Musei Stephani Regis, 29. Székesfehérvár. 137–157.
- Farkas Gábor 2001: Fejér vármegyei történeti archontológia II. In: Fitz Jenő – Török Gyula (szerk.): Alba Regia, Annales Musei Stephani Regis, 30. Székesfehérvár. 77–99.
- Farkas József (szerk.) 1985: Szeged története 2. 1686–1849. Szeged.
- Fekete Nagy Antal (ismerteti) 1929: Szentés. Szerk. Nagy Imre. (Magyar városok monográfiája 3.) Századok (63.) 4–6. 173–175.
- Fényes Elek 1839: Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben. 4. Pest.
- Fényes Elek 1847: Magyarország leírása. 2. Pest.
- Fónagy Zoltán 1999: Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. A nemesség a magyar társadalomtörténet-írásban. Századok (133.) 6. 1141–1191.
- G. A. (ism.) 1900: Szeged története. Írta Reizner János. Turul (18.) 93–94.
- Gálocsy Zoltán 2000: Ung vármegye főispánjai és tisztviselei a legrégibb kortól 1867-ig. Szerk. Csatóry György. Budapest–Beregszász.
- Glósz József 1991: Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében. (Kandidátusi értekezés) In: Vadas Ferenc (szerk.): A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve XVI. Szekszárd.
- Glósz József 1992: A megyei betáblázások és a középbirtokos nemesség. Aetas (7.) 4. 44–47.
- Glósz József 2002: Társaság és társadalom. Adalékok a középbirtokos nemesség reformkori világához. In: Gaál Attila (szerk.): A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve XXIV. Szekszárd. 367–383.
- Glósz József 2014: A rendiség alkonya. Válogatott tanulmányok. Szekszárd.
- Góg Mihály 1984: A méltóságos gróf nagykárolyi Károlyi család tulajdonát képező Csongrádi uradalom leírása. In: Bálint Gyula György (szerk.): Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád. 128–163.
- Grünwald Béla 1927: Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei és következményei a rendi Magyarországon, 1790–1848. Pécs.
- Gyuris György (szerk.) 1999: Reizner János élete és munkássága. Szeged.
- Habermann Gusztáv 1992: Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez. Szeged.
- Hanzó Lajos 1960: A dél-alföldi Károlyi uradalmak gazdálkodása a XIX. század derekán. Orosháza.

- Héjja Julianna Erika 2002: Békés megye archontológiája (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok. Gyula.
- Héjja Julianna Erika 2009: Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája, 1715–1848. Gyula.
- Héjja Julianna Erika 2010: Vármegyei archontológiai és prozopográfiai kutatások (XVIII. század – 1950). Gyula.
- A vármegyei politikai elit a 18–19. században. In: Á. Varga László (szerk.) Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. (Rendi társadalom – polgári társadalom 1.) Salgótarján. 99–109.
- Hudi József 1993: Curialista nemesek Veszprém vármegye tisztikarában a 18. században. Comitatus: önkormányzati szemle (3.) 7–8. 138–143.
- Hudi József 1997: Veszprém vármegye nemessége 1812-ben. In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter (szerk.): Mágnások, birtokosok, címerlevelek. (Rendi társadalom – polgári társadalom 9.) Debrecen. 219–227.
- Hudi József 2006: Táblabírák a reformkori vármegyei közéletben. In: Kövér György (szerk.): Zombékok: Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Budapest. 39–75.
- id. Juhász Antal 1984: Adalékok az örgróf Pallavicini-család hitbizományi uradalma történetéhez. In: Blazovich László (szerk.): Tanulmányok Csongrád megye történetéből, 8. Szeged. 253–261.
- Kállay István 1987: A betáblázási jegyzőkönyv. Levéltári Szemle (37.) 2. 27–46.
- Kávássy Sándor 1985: Nemesi háztartás és család Szatmárban az 1809. évi inszurrekció összeírás adatai alapján. Agrártörténeti Szemle (27.) 3–4. 605–653.
- Kempelen Béla 1911–1932: Magyar nemes családok. I–XI. Budapest.
- Kis Bálint 1992: A Békés-bánati református egyházmegye története (1836). Közreadja: Gilicze László – Kormos László. Békéscsaba–Szeged.
- Kovács István – Presztóczki Zoltán (szerk.) 2013: A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 2012. Hódmezővásárhely.
- Kruzslicz Pál (szerk.) 1984: Sima Ferenc és Sima László. Szentés.
- L. (ismerteti) 1901: Zsilinszky Mihály Csongrádvármegye története III. rész. Századok (35.) 3. 255–257.
- Láczay Magdolna 2008: A szabolcsi nemesség társadalmi tagozódása a 19. század első felében. In: Kujbusné Mecsei Éva (szerk.): Szabolcs-Szatmár-Bereg levéltári évkönyv 18. Nyíregyháza. 269–280.
- Marjanucz László 1998: Szeged polgári csoportjai a XIX. században. In: Blazovich László (szerk.): Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXVI. Szeged. 215–225.

- Marjanucz László 1999: Szeged társadalma és népességfejlődése a 18–19. században. In: Zombori István (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Historica 2. Szeged. 9–44.
- Mályusz Elemér 1925: Zsilinszky Mihály. Levéltári közlemények (3.) 1–4. 317–319.
- M. Novák Veronika 2007: A Pozsonyi Jogakadémia hallgatósága, 1777–1849. Budapest.
- Molnár András (szerk.) 2000: Zala megye archontológiája 1138–2000. Zalaegerszeg.
- Nagy Imre (szerk.) 1928: Szentes. Budapest.
- Nagy Iván 1857–1865: Magyarország családai. Címerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. Pest.
- Nagy Iván 1868: Magyarország családai. Címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pótlék kötet. Pest.
- Ódor Imre 1986/a: Az 1809. évi nemesi összeírás Baranya vármegyében. Levéltári Szemle (36.) 3. 26–43.
- Ódor Imre 1986/b: Baranya megye nemesi társadalma a francia háborúk korában. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1985–1986. Pécs. 133–168.
- Ódor Imre 1987: Az 1809. évi nemesi összeírás forrásértéke, felhasználásának lehetősége. In: Á. Varga László (szerk.): Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. (Rendi társadalom – polgári társadalom 1.) Salgótarján. 111–124.
- Ódor Imre 1995: A „hivatali elit” Baranya vármegyében, 1711–1813. Levéltári Szemle (45.) 2. 21–34.
- Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter (szerk.) 1997: Mágnások, birtokosok, címerlevelek. (Rendi társadalom – polgári társadalom 9.) Debrecen.
- Palugyay Imre 1847: Megye-rendszer hajdan és most. 3. Megye kiadási rendszer s megye statistika. Pest.
- Palugyay Imre 1855: Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása. 4. Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest.
- Pálmány Béla 1984: A magyar nemesség átrétegződése a kései feudalizmus évszázadaiban. Módszertani problémák, fogalmak, források. In: Dénes Iván Zoltán – Gergely András – Pajkossy Gábor (szerk.): A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára. Budapest. 37–59.
- Pálmány Béla 1985: Nógrád vármegye nemességének átrétegződése (1542–1848). Századok (119.) 1. 3–41.
- Pálmány Béla 1997: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter (szerk.): Mágnások, birtokosok, címerlevelek. (Rendi társadalom – polgári társadalom 9.) Debrecen. 37–96.

- Pálmány Béla 2011: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. I. Budapest.
- Petró Leonárd 2009: Az érmelléki nemesség vagyoni tagozódása. In: Radics Kálmán (szerk.): A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXXI. Debrecen. 143–164.
- Pesty Frigyes – Fraknói Vilmos 1872: A vármegyék történeti monographiájának tervrajza. Századok (6.) 6. 412–416.
- Rác István 1979: Debrecen város hitelügyletei 1693–1848. In: Gazdag István (szerk.): A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 6. Debrecen. 171–189.
- Rác István 1988/a: Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között. Budapest.
- Rác István (ism.) 1988/b: Szeged története 2. Századok (122.) 3. 484–489.
- Reizner János 1985: A mindszent-algyői uradalom történetéből. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (2.) 6. 321–338.
- Reizner János 1899/a: Szeged története III. Egyházak és hitfelekezetek, hatóság és társadalom, egészségügy, iskolák, közműveltség, közgazdaság. Szeged.
- Reizner János 1899/b: Szeged története II. A XVIII. század végétől az 1879. évi árvízig. Szeged.
- Rónay Elemér – Gilicze János – Marosvári Attila 2012: A zombori Rónay család története. (Dél-Alföldi évszázadok 30.) Szeged.
- R. Várkonyi Ágnes 1974: Szeremlei Sámuel és a mezővárosok történetének historiográfiája. Századok (108.) 4. 915–930.
- Schramek László (szerk.) 2016: Pest megye archontológiája a kezdetektől 2016-ig. Budapest.
- Sebők Richárd 2012: Hivatalviselési stratégiák Békés megyében 1715-1848 között. In: Bartha Eszter – Varga Zsuzsanna (szerk.): Határokon túl: Tanulmánykötet Mark Pittaway (1971–2010) emlékére. Budapest. 312–320.
- Sima László 1913: Szentes rendezett tanácsú város története. 2. kötet. Kézirat.
- Sima László 1914: Szentes város története. 1. kötet. Szentes.
- Somorjai Szabolcs 2010: Pest-Pilis-Solt vármegye adósai és hitelezői a 18. század második és a 19. század első felében. Aetas (25.) 2. 5–18.
- Somorjai Szabolcs 2014: Hiteltörténet a be- és kitáblázási jegyzőkönyvek alapján a 18. századmásodik és a 19. század első felében. A megyei hitelezés Csongrád, Fejér és Pest-Pilis-Solt vármegye példáján keresztül. Doktori disszertáció.
- Somorjai Szabolcs – Szilágyi Adrienn 2018: A Harruckern-örökösök pénzügyi lehetőségei: rokonsági hitelezés a 19. század első felében. In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (szerk.): Magyar Gazdaságtörténeti évkönyv 2017–2018. Budapest. 161–183.

- Szabó Ferenc 2008/a: A várostörténetírás hagyományai és jelene Szentesen. In: Erdész Ádám – Blazovich László (szerk.): Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből. Válogatott tanulmányok. Szeged. 373–384.
- Szabó Ferenc 2008/b: Az alföldi nemesi vármegyék újjászervezése és a felvidéki hivatalkereső nemesség migrációja a 18. században. In: Erdész Ádám – Blazovich László (szerk.): Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből. Válogatott tanulmányok. Szeged. 37–41.
- Szeremlei Sámuel 1907: Hód-Mező-Vásárhely története III. A leigáztatás kora (1526–1848). Hódmezővásárhely.
- Szeremlei Sámuel 1909: Hód-Mező-Vásárhely újabbkori lakossága eredetéről és szaporodásáról. Budapest.
- Szeremlei Sámuel 1913: Hód-Mező-Vásárhely története V. II. A közmivelődés története 1526–1848. Hódmezővásárhely.
- Szigeti János (szerk.) 1984: Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a polgári forradalomig. I. Hódmezővásárhely.
- Szijártó M. István 1998: A vármegye és a jómódú birtokos köznemesség a 18. században. *Aetas* (13.) 2–3. 107–142.
- Szijártó M. István 2010: Hivatalviselő elit a 18. századi Somogy vármegyében. In: Hermann István – Karlinszky Balázs (szerk.): Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a Veszprémi Püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Veszprém. 445–466.
- Szijártó M. István 2014: Hivatali karrier a 18. századi vármegyékben. *Századok* (148.) 5. 1273–1296.
- Szilágyi Adrienn 2011: A Békés vármegyébe betelepülő nemesség a 18–19. században. *Korall* (12.) 46. 66–86.
- Szilágyi Adrienn 2016: Egy 19. század eleji megye multipozicionális nemesi elitje. Módszertani kísérlet egy lokális nemesi elitcsoport körülhatárolására Békés megyében. In: Pap József – Tóth Árpád (szerk.): Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. (Rendi társadalom – polgári társadalom 28.) Budapest. 335–356.
- Szilágyi Adrienn 2017/a: A megtelepedéstől a lokális elitig. Békés vármegye 19. századi nemességének társadalomtörténeti elemzése. In: Horváth Gergely Krisztián – Csikós Gábor – Hegedűs István – Ö. Kovács József (szerk.): Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században. Budapest. 107–126.
- Szilágyi Adrienn 2017/b: Indigenák és helyi társadalom. Békés megye indigena családjai a 19. század első felében. In: Szijártó M. István (szerk.): Az indigenák. Budapest. 135–156.

- Szilágyi Adrienn 2017/c: Uradalmi alkalmazottakból birtokosok és megyei tisztviselők: a Harruckern-örökösök közös tisztségviselői. In: Szirácsik Éva (szerk.): Nagyváthy és a magyar uradalmak. Budapest. 88–100.
- Szilágyi Adrienn 2018: Az uradalom elvesztése. Nemesi családok a 19. századi Békés megyében. Budapest.
- Szvirček Ferenc (szerk.) 1981: Nógrád megyei múzeumok évkönyve VII. Salgótarján.
- Tagányi Károly 1894: Vélemény a megyei monographiák tervrajza ügyében. Századok (28.) 4. 364–371.
- Tárkány Szűcs Ernő 1961: Vásárhelyi testamentumok. Budapest.
- Tóth Tibor 1979: Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban 1756-1812. (Történeti statisztikai füzetek 2.) Budapest.
- Ungár László 1935: A magyar nemesi birtok eladósodása 1848 előtt. Századok (69.) 1–3. 39–60.
- Varga Bálint 2014: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. Történelmi Szemle (56.) 2. 179–202.
- Varga János 1958: A bihari nemesség hitelviszonyai. Történelmi Szemle (1.) 1–2. 11–54.
- Varga Júlia 2006: A nagyváradai jogakadémia (1780–1848) és a püspöki szeminárium (1741–1848) hallgatósága. Budapest.
- Vörös Károly (szerk.) 1980: Magyarország története 1790–1848. 5/1. Budapest.
- Vörös Károly 1990: A kései feudális nemesi összeírás vizsgálatának tanulságai. In: Szabad György (szerk.): A polgárosodás útján. Tanulmányok Magyarország társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában. Budapest. 7–17.
- Zsilinszky Mihály 1897–1900: Csongrádvármegye története. I–III. Budapest.